

KOSOVSKA BITKA KAO TEMA U STAROJ SRPSKOJ KNJIŽEVNOSTI

Mirjana Strčić

U našoj se historiji rijetko koja bitka pamti toliko dugo i s toliko razgranatih konotacija kao što je to slučaj s bojem koji se odigrao na Kosovu 1389. godine. Kosovska bitka postala je ne samo najpoznatiji vojni sukob na balkanskome prostoru nego i jedan od najpresudnijih povijesnih događaja u kolektivnoj memoriji srpskog naroda te općenito u južnoslavenskim zemljama. S vremenom je Kosovo izraslo u središnju temu naše narodne epike, uvijek se iznova javlja i kao poticaj u pisanoj književnosti te u umjetnostima općenito, a za historiografiju — i onakvu kakva je nastajala u ranijim epohama, i za kritičnije, modernije pristupe tijekom 19. i 20. stoljeća — ostajala je stalan izazov.¹ Bitka iz 1389. god. prerasla je tako u legendu i nacionalni mit, izvorište nadahnutoga umjetničkog stvaralaštva, životvorno uporište u višestoljetnom održanju narodne svijesti o sebi, jedno od žarišta u modernim procesima dozrijevanja nacionalne svijesti u srpskom narodu, istodobno i tema koja je od 18. st. dalje intrigantno djelovala u sferi političkih društvenih odnosa.

Ostavljajući postrani utkanost Kosova i njegovih posljedica u osnove društvenih procesa koji su se odvijali do danas, gledano u širim okvirima — kosovska bitka i njeni junaci najpresudnije su mjesto dobili u okvirima stare srpske književnosti te, s predznacima mnogo širih refleksa i poticaja, u našoj narodnoj pjesmi. U usmenoj narodnoj tradiciji, stvaranoj postupno, nakon što je kosovska tema već dobila svoje mjesto u djelima znanih i nezna-

¹ Polazeći s književnohistorijskih stajališta, ovaj rad ne ulazi u dublju analazu vrlo opsežne literature s područja historiografije posvećene vremenu kosovske bitke. Suma novijih saznanja prezentirana je u drugoj knjizi »Istorije srpskog naroda. Doba borbi za očuvanje i obnovu države (1371—1573)«, Beograd 1982; autori Dimitrije Bogdanović, Rade Mihaljčić, Sima Ćirković, Jovanka Kalić, Desanka Kovačević-Kojić, Miloš Blagojević, Gordana Babić-Đorđević, Vojislav J. Đurić, Momčilo Spremić, Ivan Božić, Miroslav Pantić i Pavle Ivić opremili su svoje priloge znanstvenom aparaturom, te se u velikom broju njihovih bilješki nalazi gotovo sva relevantna literatura. Od 1982. do 1989. a osobito tijekom jubilarne 1989. kao godine obilježavanja 600-godišnjice kosovske bitke, tiskan je i ogroman broj priloga u različitim jugoslavenskim glasilima i publikacijama. Sadržaj ovoga rada podrazumijeva poznavanje utvrđenih povijesnih činjenica, te će se u daljem toku pozivati na određenu literaturu u specifičnim slučajevima.

nih autora umjetničke književnosti, Kosovo je s vremenom izraslo do poznatoga žarišta nacionalne heroike i mita, oličenih u ličnostima kneza (cara) Lazara, Miloša Obilića, staroga Jug-Bogdana i ostalih kosovskih junaka. Iako je kosovska bitka u narodnoj pjesmi prikazana kao poraz,² u danima ropstva pod tuđinom narodna je predaja od Kosova izgradila nevjerojatno postojan memento, imperativ sjećanja i podsjećanja na dane nekadašnje slave i nacionalne slobode, na okomicu nacionalnog i ljudskog dostojanstva u likovima poginulih kosovskih ratnika, uvijek iznova dajući nove impulse za istrajavanje i samoodržanje. Sve te pjesme, deseteračke i dugoga stiha, živjele su na širokim prostorima južnoslavenskih naroda, i u krajevima pod Turcima, i u hrvatskim i crnogorskim zemljama pod vlašću evropskih osvajača. Dapače, tijekom 16. i 17. st. ponešto modificirani kosovski ciklus i održao se ponajviše na našim zapadnim teritorijima, gdje je, uz mletačku, i turska opasnost stalno bila prisutna; svoju će nacionalnu renesansu zapravo doživjeti tek u 18. st. u današnjoj Vojvodini, među doseljenim Srbima, te s novim impulsima zaživjeti u vrijeme srpskih ustanaka.³

* * *

U pisanoj srpskoj književnosti tema Kosova s knezom Lazarom na čelu pojavila se neposredno nakon bitke, inspiriravši u nekoliko decenija desetak izvanrednih ostvarenja, najviših umjetničkih vrijednosti u korpusu stare srpske književnosti. Od toga prvoga pokosovskog doba do danas tematiziranje kosovske tragedije i heroizma proteže se u neprekinutu nizu u djelima srpskih književnih stvaralaca, ali i u književnostima drugih jugoslavenskih naroda. Često u povratnoj sprezi s mitologiziranom narodnom usmenom predajom, ta su ostvarenja u znatnoj mjeri proširivala bit poruke ko-

² Proučavanje usmene narodne književnosti, kao zasebna disciplina u jugoslavenskoj znanosti o književnosti, tijekom XIX. i XX. st. urodilo je vrlo opsežnom literaturom. Mnogo zasebnih studija posvećeno je i kosovskome epskom ciklusu, a povezan s tzv. homerskim pitanjem, taj je ciklus inicirao i znatan broj studija evropskih znanstvenika. Upućujemo stoga samo na sintetske preglede, s literaturom, kao što je knjiga »Narodne epske pjesme« I, Zagreb 1964, u seriji »Pet stoljeća hrvatske književnosti«, s bibliografijom na str. 19—23; od književnohistorijskih pregleda koji, istovremeno sagledavaju korelacije narodne i pisane književnosti, npr.: Jovan Deretić, Istorija srpske književnosti, Beograd 1983, s bibliografskim pregledom literature o narodnoj književnosti na str. 668—672; Milorad Pavić, Rađanje nove srpske književnosti, Beograd 1983, s literaturom na str. 208—209. Upućujem i na vrlo pregledan i informativan pregled (s literaturom) Simhe Kabiljo-Šutić, Kosovska epopeja u evropskom kulturnom prostoru, Književna reč XVIII, 346, Beograd 25. VI. 1989, 16—17.

³ U pogledu razvoja kosovskoga epskog ciklusa, njegova odnosa prema pisanim djelima stare srpske književnosti i rasprostiranja na jugoslavenskim prostorima, u prvom redu: Miodrag Popović, Vidovdan i časni krst. Oglеди iz književne arheologije, Beograd 1976. Da bi se dobio uvid u život kosovskih motiva i u zapadnim našim područjima, osim zbirki narodnih pjesama što ih je priredio Vuk Karadžić, pogledati osobito zbirku Baltazara Bogišića, Narodne pjesme iz starijih, najviše primorskih zapisa, Beograd 1878. te izbor Miroslava Pantića, Narodne pesme u zapisima XV—XVIII veka, Beograd 1964.

sovskog iskustva, i u obzorju srpskoga nacionalnog života, i sa širim, univerzalnijim konotacijama u životu ostalih jugoslavenskih naroda; ali, bez početnoga, inicijatorskog utemeljenja kosovske teme u pisanim djelima nastalim tijekom prvih decenija nakon 1389. godine — sveukupna kulturna baština na našim prostorima ostala bi osiromašena i uskraćena u mnogim svojim vidovima. Komparativna istraživanja narodne i umjetničke književnosti pokazuju, naprimjer, nedvojbeni utjecaj tih prvih literarnih zapisa o Kosovu na formiranje kosovskoga ciklusa narodne epike,⁴ historiografija nadolazećih stoljeća oslanja se na njih,⁵ a isto tako su — posredno ili direktno — djelovala i na razvoj srpske nacionalne svijesti od 18. st. dalje.⁶

Govorimo ovdje o skupini književnih djela nastalih neposredno nakon pogibije kneza Lazara na Kosovu, tj. u vrijeme prijenosa njegovih moštiju iz Prištine u manastir Ravanicu te njegova proglašenja za sveca — od 1390/91. ili 1391/92. do zaključno s djelom Andonija Rafaila Epaktita 1419/20. godine, a jednim svojim dijelom može im se priključiti i biografija despota Stefana Lazarevića što ju je napisao Konstantin Filozof između 1433. i 1439.

⁴ Vrlo zanimljiv međuodnos pisanoga i usmenog književnog nasljeđa može se pratiti i u 16. i 17. stoljeću, no osobito je zanimljiv tijekom 18. stoljeća. Upozoravamo, npr., na istraživanja Jelke Redep o »Priči o boju kosovskom« s početka 18. stoljeća, nastaloj prvotno u crnogorskom primorju, a zatim prenesenoj na današnji teritorij Vojvodine. »Priča« je sastavljena na osnovi Orbinijeva »Kraljevstva Slavena«, drame anonimnog Peraštanina, ljetopisa, usmene predaje i narodnih pjesama. Sa svojih 37 sačuvanih varijanti objedinjuje pisanu i usmenu narodnu književnu riječ, djelujući — dalje — povratno, i na narodnu epiku u sjevernim krajevima, i na djela pisane književnosti — na cijeli niz sačuvanih lazarica u rukopisima tzv. građanske lirike u Vojvodini, ili na pisce 18. stoljeća — od Jeroteja Račanina i Gavrila Venclovića do spjeva Gavrila Kovačevića »Sraženije strašno i grozno među Srblijima i Turcima na Polju Kosovu« (Budim 1805) te dalje preko Sterije Popovića, Milutinovića Sarajlije, Mušickoga, Subotića itd. do Njegoša, Branka Radičevića i ostalih u epohi romantizma i dalje.

⁵ I historiografija i književna historija (zbog poznate žanrovske interferencije u starijim književnim epohama) pratile su oslon kasnije nastale literature obaju tokova na prva pisana djela nakon Kosova. Do baroknoga razdoblja međuodnos čuvanih i prepisvanih ostvarenja toga prvoga kruga sa svom kasnije nastalom pisanom baštinom — od ljetopisa, rodoslova ili, npr., »Janjićarevih uspomena« Konstantina Mihailovića iz Ostrovice dalje — danas je istražen, a isto tako i njihovo produženo djelovanje na pisce 18. stoljeća — Đorđa Brankovića, J. Rajića, P. Julinca i redom dalje.

⁶ Misli se ovdje najprije na Srbe u današnjoj Vojvodini, koji su svoj otpor denacionalizaciji i unijaćenju u Habsburškoj Monarhiji od svoga doseljenja 1690. god. gradili na historijskom sjećanju i tradicionalnoj pisanoj baštini, od grupe Račana s Kiprijanom na čelu dalje. Iz Kiprijanova prepisivačkog pera, npr., sačuvano je više prijepisa Jefimijine »Pohvale knezu Lazaru«; zajedno s već stvorenim nacionalnim mitom o Kosovu u narodnoj pjesmi te paralelno sa sjećanjem na nemanjičko doba srpske srednjovjekovne države, i djela o kojima je ovdje riječ nastavljaju — potpuno neposredno ili indirektnije — svoju misiju povijesnog uporišta u nastupajućem bujanju ideje o nacionalnoj integraciji, doživljujući svoju drugu renesansu osobito s pojavom srpskih ustanaka.

godine.⁷ Skupina sadrži deset književnih ostvarenja, od kojih su neka u književnoj znanosti različito atribuirana, dok se za nekoliko njih nedvojbeno znaju autori ili godine nastanka.⁸ Dijelom su to tekstovi vezani neposredno uz crkvu i bogoslužje (»Služba« — kao sklop crkvenih pjesama posvećenih knezu Lazaru, stvarana stupnjevito, između 1390. i 1404, ili tip prološkog žitija, sinaksara), ili su u žanru slova — bilo tipa pohvalnog slova (prototip čuvena Jefimijina »Pohvala knezu Lazaru«) ili povijesnog slova (»Slovo o knezu Lazaru« patrijarha Danila III) ili, pak, osebujni »Natpis na mramornom stubu«, što ga suvremena znanost sa sve više sigurnosti pripisuje despotu Stefanu Lazaraviću. Sva su ta ostvarenja pisana dijelom u paničnoj, kaotičnoj atmosferi nakon kosovske bitke i smrti kneza Lazara, a dijelom u doba Stefanove despotovine, kada se nad ponovno uspostavljenom državom i dalje nadvijala opasnost turskih osvajačkih pohoda; sve ih objedinjuje visoka umjetnička inspiracija, uzdignut, afektivan i impresivan ton u tragičnom ispo- vijedanju boli i pometnji pred prijetućim historijskim bespućem. Objedinjuje ih ponajprije ličnost kneza Lazara, vladara i viteškog borca za otačastvo, sveca martirskoga tipa i — uvijek — moralnog pobjednika na Kosovu.

Sva su ta djela izuzetno značajna za književnu povijest, ali i za najšire područje historiografije, i to ne samo kao opća građa za poznavanje određenog doba i događanja u njemu nego i izvori za razrješavanje i danas enigmatičnog problema — samoga ishoda vojnoga sudara na Kosovu. U kronološkom poretku relativno oskudnih potvrda o rezultatima bitke, dakle o pobjedi Lazarovih udruženih vojnih snaga ili o pobjedi turske sile pod vodstvom sultana Murata, i za današnje historičare indikativno je kako se u tim prvim zapisima od prvotnog uvjerenja o srpskoj pobjedi u djelima po postanku najbližim 1389. godini, ili od dojma da je bitka završena neriješeno, postupno prelazi na tragično uvjerenje o porazu i bijedi robovanja koje nadolazi.

Mada neki historičari smatraju da pobjedu kneza Lazara nad islamskim protivnicima — o kojoj govore svi razmatrani tekstovi — valja shvatiti samo kao topos, opće mjesto pod kojim se misli na *moralnu* Lazarovu pobjedu nad ovozemaljskim i na njegov prelazak, s vijencem mučeništva, u nebesko carstvo, književna povijest u svome detaljnom, analitičkom proučavanju tih tekstova došla je do nijansiranih zaključaka. Zanimljiva su, npr., razmatranja koja upućuju na nesumnjivo, doslovno govorenje o kršćanskoj

⁷ I o Epaktitu, a osobito o Konstantinu Filozofu mnogo je pisano; upućujemo na sintetske preglede: Dimitrije Bogdanović, *Istorija stare srpske književnosti*, Beograd 1980; Milan Kašanin, *Srpska književnost u srednjem veku*, Beograd 1975; Jovan Deretić, *Istorija srpske književnosti*, Beograd 1983; svi su autori priložili iscrpnu literaturu.

⁸ Najneposredniji pristup tim tekstovima u knjizi Đorđa Trifunovića, *Srpski srednjovekovni spisi o knezu Lazaru i kosovskom boju*, Kruševac 1968; sami tekstovi objavljeni su u različitim izborima ili pojedinačno mnogo puta, a upućujemo i na Antologiju stare srpske književnosti (XI—XVIII veka), Beograd 1960, u izboru Đorđa Sp. Radojičića. Relevantna literatura u književnohistorijskim sintezama u prethodnoj bilješci, no veći broj studija i ostalih priloga bit će naveden u daljim bilješkama.

pobjedi na Kosovu u najstarijim tekstovima iz te grupe — u »Službi« posvećenju Lazaru (nastaloj vjerojatno ujesen 1390) te u sinaksaru ili »Pohvali knezu Lazaru sa stihovima« (također datiranoj u vrijeme od 1390. do najkasnije prije početka 1393); dapače, književna historija i datira vrijeme nastanka pojedinih od tih spomenika na osnovi njihova tumačenja pobjede ili poraza Lazarove vojske na Kosovu.⁹ Takve se potvrde o kršćanskoj pobjedi poklapaju i s inače historiografiji poznatim vijestima iz 1389. god. koje manje ili više izravno potvrđuju da su Turci izgubili bitku — od zapisa ruskoga đakona Ignjatija, dokumenta Mletačkog vijeća, pisama bizantskog književnika Kidona, javljanja o pobjedi kralja Tvrtka u Trogir i Firencu, do općeg uvjerenja i vijesti u Evropi o kršćanskoj pobjedi, vidljivih iz firentinskog odgovora kralju Tvrtku ili zapisa P. Mézierèsa u Parizu, pa čak i prvih zapisa u turskoj literaturi kao što je to slučaj s turskim epičarem Ahmedijem.¹⁰

S druge strane, i povjesničari se često pozivaju na povijesno slovo Danila III, nastalo dvije-tri godine nakon Kosova, u kojem se govori o neriješenom ishodu bitke (»obe strane iznemogoše i bitka prestade«, uz saznanje da su obojica vojskovođa poginula); potvrdu za riječi patrijarha Danila nalazimo, npr., u dubrovačkim analima, a — posrednije — i u nizu turskih izvora koji govore o potpunoj iscrpljenosti na obje sukobljene strane, jednako — poput pisaca kosovskoga kruga — ističući vjersko-moralnu Muratovu pobjedu preseljenjem u vječnost.

Mišljenje o kosovskom boju kao porazu narasta postepeno; put takvoga promišljanja može pokazati slučaj despotice Jefimije i njezine pohvale: ako je vojni sukob i završio pobjedom Lazarovih snaga nad Turcima — iz perspektive kruga oko kneginje Milice, s prijetućim opasnostima sa sjevera (kralj Sigismund) i sve očitijega, nezadrživog turskog prodora s juga, iz tragične atmosfere primljenoga turskog vazalstva — monahinja Jefimija mogla je do 1402. god. zavapiti u očaju zbog ovladanosti od Izmailčana, potvrđujući kako se širi opće uvjerenje da je Kosovo u krajnjoj konkencijiji, ipak, bilo poraz. Izravno o porazu, što je poznato, prvi govori Konstantin Filozof, četiri decenija nakon bitke i — što također treba da bude indika-

⁹ Npr. u knjizi Đorđa Sp. Radojičića, *Tvorci i dela stare srpske književnosti*, Titograd 1963, u komentarima istoga autora u Antologiji stare srpske književnosti, n. dj., no i u Đ. Trifunovića, D. Bogdanovića, M. Kašanina i ostaloj književnopovijesnoj literaturi.

¹⁰ Uz općenito poznatu historiografsku literaturu, o kosovskoj bici niz je znanstvenika objavljivao vrlo seriozne priloge u mnogim jugoslavenskim glasilima tijekom 1989. godine; kao primjer ističemo seriju priloga što ju je u dvadeset nastavaka objavio Ivan Kampuš, *Tragično stoljeće na Balkanu*. Sesto godina od bitke na Kosovu polju, *Vjesnik*, XLIX, br. 14992–15011, Zagreb 14. VI. do 3/4. VII. 1989. Pisan u obliku sinteze historiografskog saznanja o kosovskim događajima i njihovim odjecima u literaturi, serijal vrlo pregledno sistematizira i ovdje navedene izvore. Od koristi je u tome smislu, npr., i br. 1–2 časopisa »Književnost« (godište XLIV, knj. LXXXVIII, Beograd 1989), br. 5–6 časopisa »Koraci« (godište XXIV, knj. XXIV, Kragujevac 1989), više brojeva »Književnih novina«, »Književne reči« i ostalih književnih glasila; isto tako, npr., i zanimljivi serijal koji je izlazio u dnevniku »Politika ekspres« tijekom lipnja 1989. donoseći u prijevodu gledišta najnovije turske historiografije o kosovskoj bici.

tivno — nakon smrti despota Stefana, u doba kada je njegov nasljednik Đurađ Branković bio na putu da prvi put izgubi despotovinu. No, na ovome mjestu nema potrebe ponavljati već općenito razmatrane uzroke zbog kojih se kosovska bitka — bilo da je završena neriješeno¹¹ bilo kršćanskom pobjedom — protokom vremena sve definitivnije počela i u narodnoj, kolektivnoj svijesti, i u sačuvanoj pisanoj građi tumačiti kao potpuni krah Lazarovih vojnih snaga, a u narodnoj predaji povezan i s konačnim slomom srpske državnosti.

Zanimljivije je ovdje upozoriti na činjenicu da se u krugu prvih pisanih djela o Kosovu ne pojavljuje niti motiv izdaje u redovima Lazarovih boraca niti izdvojenoga pojedinca koji je ubio sultana Murata, dakle sve ono što će turska literatura i narodna predaja, pa postupno i ostali pisani izvori, isplesti oko ličnosti Vuka Brankovića i Miloša Obilića. Turski su izvori iz razumljivih razloga ličnošću lukavoga, pritajenog nevjernika morali opravdati smrt jedinoga od svojih sultana koji je izgubio glavu na bojištu, dok je, s druge strane, uzroke kosovskoga poraza kolektivno narodno sjećanje isto tako nužno počinjalo svoditi na pojavu izdajstva u vlastitim redovima. Međuutjecaji tih dviju interpretacija stekli su se i u kršćanskim izvorima, pa se u logičnom, uzročno-posljedičnom slijedu počinju nizati interpretacije o neimenovanim vitezovima ili vitezu (bezumno hrabrom i požrtvovnom, ili lukavcu i prokletom nevjerniku — ovisno s koje se strane gledalo) koji kasnije dobiva niz variranih imena, od Biliša Kobile do konačnog Miloša Obilića tek na početku 18. stoljeća.¹² Isto tako postepeno narasta i motiv izdaje — opet od samo nabačene pretpostavke o nevjeri, zavisti i neslozi, do imena Vuka Brankovića u dubrovačkog historičara M. Orbinija.¹³

Za sve ono što je dolazilo — u pisanoj građi turske ili kršćanske provenijencije, ili u usmenoj predaji — očit je jedan, osnovni paralelizam: motiv poraza na Kosovu postupno narasta zajedno sa svim ostalim motivima vezanim uz kosovske događaje; prva djela, ona o kojima je ovdje riječ, sve to skupa i ne spominju. Od prve »Službe« do Konstantina Filozofa u njima

¹¹ Povjesničar Sima Ćirković, jedan od najustrajnijih suvremenih istraživača kosovskog problema, postavio je vrlo zanimljivo pitanje ne bi li »možda, uputnije bilo da se zamislimo nad nekim temeljnim teškoćama našeg mišljenja o istoriji. Da se pitamo kolika je verovatnoća da je neko mogao u tehničkim uslovima kraja XIV veka imati tačan uvid u ono što se dešavalo na vrlom prostoru, u metežu i krvoproliću u kome je učestvovalo više hiljada ratnika, da se pitamo da li su velike bitke proticale po određenom redu, poput turnirskih igara, da li su obe zaraćene strane i drugi savremenici imali ista merila za procenjivanje gubitka ili dobitka.« Prilog »Beseda o kosovskom boju«, časopis Književnost, br. 1–2, n. dj., str. 77.

¹² Cijelu svoju knjigu »Vidovdan i časni krst«, n. dj., M. Popović je posvetio problemu stvaranja kosovskog mita i povijesnim izvorima koji ga prate, te stoga valja istaknuti osobito tu monografiju kada je riječ o Milošu Obiliću. Sistematizirani pregled izrastanja Obilićeva lika na str. 20/21, inače u cijeloj studiji.

¹³ Uz stariju poznatu literaturu, vrlo pregledno na skup problema oko Vuka Brankovića gleda Ivan Kampuš, Tragično stoljeće na Balkanu, n. dj. (u bilj. 10); isto i u: M. Popović, Vidovdan i časni krst, n. dj.

se može pratiti samo put kojim se sjećanje na jednu vojnu pobjedu počinje gubiti pred usudnim nadolaskom nezaustavljivoga turskog osvajanja, s povratnim učinkom i na Kosovo, sagledavano u sve tragičnijoj i presudnijoj slici neizbježnog pada u tursko ropstvo.

* * *

Razmatrajući tih desetak djela tematski koncentriranih oko ličnosti kneza Lazara i kosovske bitke s aspekta književne historije, mogu se sagledati na dvije razine značenja u evoluciji stare srpske književnosti: ona, s jedne strane, nastavljaju kontinuitet razvijene, bogate i visoko literarizirane medijske srpske literature, dok na drugoj strani, istodobno, cijelim nizom svojih sastavnica trasiraju toj književnosti potpuno nove putove razvoja.

Dobivši iz Bizanta početne poticaje te kompletnu poetiku, sistem žanrova i opće karakteristike visoko metaforiziranoga i stiliziranog jezičnog izraza, srpska je srednjovjekovna književnost — koliko se to moglo uklopiti u principe medijske univerzalizma¹⁴ — kretala i svojim, autohtonim razvojnim putovima, u prvom redu kada je riječ o životima/biografijama te o crkvenoj poeziji.¹⁵ Medijska struja te literature produžuje svoj kontinuitet i nakon raspada Dušanova carstva, prenoseći se na dvor kneza Lazara i njegovu neposrednu okolinu, kao što će se na njega i njegova sina prenijeti i kontinuitet dinastičnosti, s obzirom na Lazarov ekonomski položaj i mjesto najuglednijega srpskog feudalca te na Miličino nemanjičko porijeklo. U novome sjaju i s visokim zaletima umjetničkih nadahnuća, upravo iz kruga oko Lazara — iz njegova manastira Ravanice te s njegova dvora — krenut će u život najljepša književna djela posvećena Kosovu i kneževnoj pogibiji. Jer, među prvim autorima koji pišu o Kosovu i Lazaru nalazimo ili anonimne kaludere iz Ravanice, ili Danila III¹⁶ te Jefimiju,¹⁷ koji su u najtežim po-

¹⁴ O književnoteorijskim problemima vezanim uz osnove stare srpske književnosti: prvi dio (str. 29—115) knjige D. Bogdanovića, *Istorija stare srpske književnosti*, n. dj.; u prvim poglavljima knjige M. Kašanina, *Srpska književnost u srednjem veku*, n. dj. (str. 15—108); prilozi više autora u prvoj knjizi edicije »Srpska književnost u književnoj kritici«, posvećenoj staroj srpskoj književnosti, Beograd 1972; Dragoljub Dragojlović, *Filozofski okviri stare srpske književnosti*, *Književna istorija*, 43, Beograd 1979; Đorđe Sp. Radojčić, *Razvojni luk stare srpske književnosti*, Novi Sad 1962; u većini citiranih radova i vrlo bogata ostala literatura.

¹⁵ O biografijama i crkvenoj poeziji u književnohistorijskim pregledima D. Bogdanovića, M. Kašanina, J. Deretića, n. dj. *O poeziji posebno u knjizi o Srbijaku*, Beograd 1970, koju je priredio Vasko Popa (uz zbirku *Srbijak*, I—III); o biografijama više i Radmila Marinković, *Počeci formiranja srpske biografske književnosti*, *Prilozi za književnost, jezik istoriju i folklor* 39, Beograd 1973, 3—19; ista, *Vladarske biografije iz vremena Nemanjića*, na i. mj., 44, Beograd 1978; ista, *O srpskoj srednjovjekovnoj biografskoj književnosti i o mestu Grigorija Cambliaka u njoj*, *Književnost i jezik* 18, br. 3—4, Beograd 1971, 1—17.

¹⁶ Uz opće književnohistorijske preglede, o Danilu III pogledati i zasebne radove: Đorđe Radojčić, *Izbor patrijarha Danila III i kanonizacija kneza Lazara*, *Glasnik Srpskog naučnog društva* 21, Skoplje 1940, 33—81; Vladimir Čo-

slijekosovskim danima bili uz kneginju Milicu, ili samu kneginju Milicu koju neki književni historičari pretpostavljaju kao autora »Pohvalnog slova knezu Lazaru« iz rukopisnog zbornika Stefana Lazarevića.¹⁸

Sveukupno srpsko kulturno nasljeđe prenosi se, zatim, na dvor despota Stefana¹⁹ u Beogradu i njegov manastir Resavu, ali — istodobno — i s važnim karakteristikama pomaka prema potpuno novim književnim i kulturnim obzorima. Uz Stefana vezano je — po nekim autorima — i spomenuto »Pohvalno slovo« pripisivano i Milici (po nekima — Danilu III, ili neznanom Ravaničaninu), tu je zatim najljepše i najupečatljivije ostvarenje toga ciklusa — Stefanov »Natpis na mramornome stubu na Kosovu«, a uz Stefanov krug ide, konačno, i Konstantin Filozof, kao autor Stefanove biografije, s dijelom posvećenim i Kosovu.

Kada ovdje govorimo o odmaku od staroga, medijevalnog tipa književnosti i kulture, treba imati u vidu već i Lazarovo doba, ali ponajprije atmosferu koja se stvarala u vrijeme despotovine, oko Stefana Lazarevića. Novo se javljalo u samim društvenim temeljima: raspad nemanjičke države — unatač latentnoj, stalnoj turskoj opasnosti ili, ako hoćemo, i paralelno s prodorima novina koje prate postepeni turski nadolazak — ubrzao je obrušavanje ustaljenog, etabliranoga feudalno-crkvenog sistema vrijednosti i autoriteta. Dotadašnji manastirski i feudalno-vladalački, nemanjički tip dvorske kulture izlazi iz svojih rezervata već i samim preseljenjem dotadašnjih centara na nova područja, a na pomolu je bio i grad, kao novi društveni faktor — Kruševac, Lazarovo i Stefanovo Novo Brdo, kao rudarski centar i raskrižje trgovine, kasnije Beograd, uz cijeli niz manjih. Stefanov dvor u Beogradu pokazat će, dapače, i znakove kulturnog i umjetničkog okupljališta, kakva već niču na Zapadu, osobito u Italiji. Nijanse izmjena u dotadašnji

rović, Siluan i Danilo II, srpski pisci XIV—XV veka, Glas Srpske kraljevske akademije 136, Beograd 1929, 13—103.

¹⁷ O despotici Jefimiji pisano je mnogo; uz citirane povijesne preglede stare srpske književnosti, vidjeti i: Monahinja Jefimija, Književni radovi, Kruševac 1983, s predgovorom i osloncem na bogatu literaturu Đorđa Trifunovića; Miodrag Pavlović, Jefimija, u knjizi Ništitelji i svadbari, Beograd 1970, 35—40.

¹⁸ Kneginju Milicu kao autoricu toga »Pohvalnog slova« pretpostavlja Đorđe Sp. Radojičić, Tvorci i dela stare srpske književnosti, n. dj., više na str. 198—200 i 149 (mada se i Radojičić najprije bio priklonio mišljenju da je to djelo despota Stefana). M. Kašanin, Srpska književnost u srednjem veku, n. dj., pripisuje to »Slovo« despotu Stefanu (više na str. 354—358), dok D. Bogdanović, Istorija stare srpske književnosti, n. dj., smatra da ga je napisao Danilo III, a Đorđe Trifunović, Srpski srednjovekovni spisi o knezu Lazaru i kosovskom boju, n. dj., misli da bi autor mogao biti koji nepoznati Ravaničanin. Miodrag Pavlović, Pohvalno slovo knezu Lazaru, u knjizi Ništitelji i svadbari, n. dj., str. 15—23, s obzirom na višeslojnu strukturu toga djela misli da je ono moglo nastati iz pera više autora.

¹⁹ O despotu Stefanu Lazareviću u drugoj knjizi Istorije srpskog naroda, n. dj., na više mjesta; M. Purković, Knez i despot Stefan Lazarević, Beograd 1978; Despot Stefan Lazarević, Književni radovi, Beograd 1979, u pripremi Đorđa Trifunovića; v. i knjigu: Despot Stefan Lazarević, Slova i natpisi, Beograd 1979, te književnopovijesne preglede D. Bogdanovića, M. Kašanina i J. Deretića, n. dj.

zatvoreni kulturni i književni sklop nužno donose i obnovljene Stefanove veze s Dubrovnikom, npr., ili njegov ponovni izlazak u dio crnogorskog primorja. Sve nas to upućuje na razgradnju primarno medijevalne duhovne atmosfere i na pripremanje terena za mogući nadolazak humanističko-predrensanskih gibanja, a osobito ako se uzme u obzir da se u Stefanovo doba u više književnih stvaralaca vidljivije proširuje fond znanja s relativno ograničenih okvira bizantske kulturne baštine i na poznavanje stare grčke, antičke kulture. Suvremena književna povijest sve je te naznačnice nove epohe na pomolu jasno uočila i istakla, osobito vezane uz djelo Konstantina Filozofa, čovjeka iz neposredne Stefanove okoline i njegova suradnika.²⁰

Književna djela što ih ovdje razmatramo neosporno po nizu svojih slojeva prate cijeli taj zaokret od srednjovjekovlja prema vremenima u kojima će čovjek i čovjekovo, ovozemaljsko carstvo određivati koordinate sveukupnoga duhovnog obzorja, oslobođenoga vjekovnog crkvenog i nebeskog autoriteta.

Ističemo to upravo stoga što se na prvi pogled, prilikom prvoga i izdvojenog čitanja djela s kosovskom tematikom — a to je, čini se, ponešto pre-naglašeno i u književnoj povijesti — nameće pretjerano, iz crkvenih, kaluđerskih redova poniklo isticanje svetačke aureole kneza Lazara, njegov pobjedonosni prelazak u nebesko carstvo i mučenička žrtva predimenzionirano vezana uz osnove kršćanske martirologije.²¹ Prvi od tih tekstova i nastali su, uostalom, iz crkveno-liturgijskih potreba, najvjerojatnije prilikom prijenesa Lazarova tijela u Ravanicu, a crkva se, ugrožena plimom nastupajućeg islama i poljuljanim temeljima dotadašnje društvene strukture, radi učvršćenja svoga duhovnog i društvenog utjecaja logikom situacije ponovno vratila svome provjerenom, tisućljetnom iskustvu oslonca na sugestivnost i simboliku martirstva kao pobjede kršćanskog ideala.

Međutim, obuhvatniji pogled na cijelu tu grupu radova, iz širega kulturološkog rakursa, pokazuje mnogo značajniju novinu u odnosu na dotadašnje srpsko književno nasljeđe: tema, motiv, sam događaj i ljudi o kojima se govori duboko su ukorijenjeni u ovozemaljsko, u čovjekove interese s ovoga, a ne nebeskog svijeta. Kao što Dante, prelazeći s kruga na krug svoga »Pakla« zapravo razrješava vrlo realne i ovozemaljske probleme, tako i srpski pisci tematiziraju uistinu stvarnu životnu građu, teške gubitke na Kosovu i prijetecu zbilju turske prisutnosti, nesređenu i nesigurnu situaciju u srpskim zemljama nakon Lazarove pogibije; s Lazarom je — pokazalo se

²⁰ Istaknuto osobito u pregledima D. Bogdanovića i M. Kašanina, n. dj., a od posebnih priloga zanimljiviji: Dragoljub Pavlović, Elementi humanizma u srpskoj književnosti XV veka, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, 29, Beograd 1963, 5—16, te Dragoljub Dragojlović, Filozofsko nasljeđe antike u staroj srpskoj književnosti, Književna istorija, 32, Beograd 1975.

²¹ Više o odnosu ovozemaljskog i nebeskog carstva u prilogu Đorđa Trifunovića, Kosovsko stradanje i nebesko carstvo prema srpskim srednjovjekovnim književnim pisama, O knezu Lazaru, Beograd 1975, 255—263; Dimitrije Bogdanović, uz citirani povijesni pregled, više o tome i u prilogu: Kosovska bitka u istoriji i svesti srpskog naroda, Književnost, XLIV, knj. LXXXVIII, sv. 1—2, Beograd 1989, 79—81.

to uoči Kosova — nestalo koliko-toliko snažne centripetalne sile srpskoga okupljanja i otpora, i problemi egzistencijalnog održanja zaista su bili primarni. Srednjovjekovno, kršćansko-neoplatonističko zapostavljanje svega što je čovjekovo, u svojoj okrenutosti nebeskom i božjem apsolutu, u ovim se prilikama potiskuje u pozadinu, a nastup tragične realnosti »rasute baščine« izbija u prvi plan, pobjedom životnih interesa nad čovjekovim otuđenjem od sebe u obliku nametnutih duhovnih apstrakcija, skolastičkog i asketskog ideala. Čitanje pokosovskih književnih radova zahtijeva stoga samo mali napor da se razmaknu velovi kršćanske duhovnosti i metaforike, da bi se odmah iza njih sagledala zbilja života i atmosfera jedne prijelomne epohe.²²

U tome smislu, upravo djela o Kosovu treba shvatiti kao značajnu književnu prekretnicu na razmeđu dvaju doba — medijevalnog i onoga koje je dolazilo. Da je bilo pristiglo vrijeme promjena, vidi se i iz istrošenosti doko-sovske poetike u drugim pravcima: i u razbijanju dotadašnjih okoštalih žanrovskih okvira srpske literature, i u povlačenju dotada prevladavajućeg načela potiskivanja autorskih, umjetničko-individualnih značajki literarnog teksta. Provala iskrenih, osobnih emocija vodila je, naime, nadarene pisce sve više na osebnost, vlastitost u izražavanju, a ni sama tematika — okrenuta ovozemaljskim problemima — nije više imperativno nametala princip osobne, ljudske, dakle i autorske samozataje i svjesnog zamagljivanja individualnih značajki, kao što je to dotada bilo u općem, zajedničkom i stoga egaliziranom slavljenju božanskih, onostranih vrijednosti. U tome pogledu moguće je danas mnogo lakše prepoznati i nijansirati nekoliko talentiranih

²² Većim dijelom grupa pisanih tekstova o kojima je riječ u ovom prilogu, preplavljena retorskim, pohvalnim tonovima, kao da podrazumijeva strahote života cijelog naroda pod nadošlim Turcima; za Jefimiju, npr., kao da je dovoljno reći »i u mnogim skrbima život provode, pošto su ovladani Izmailćanima«, no treba podsjetiti na narodna iskustva u okupiranim (ili vazalnim) krajevima nakon već prvih turskih nastupanja. Osobito je realan i upečatljiv opis narodnih stradanja u poznatom zapisu inoka Isaije, nakon bitke na Marici 1371. god. te pogibije braće Mrnjavčevića. Jefimija je preživjela — ili barem za njih znala — narodne teškoće koje opisuje Isaija: masovna ubijanja od strane Turaka, odvođenje u ropstvo, opću glad, pustošenje zemlje, s općim zaključkom: »I uistinu tada živi oglašavaju za blažene one koji su ranije umrli« (prema Antologiji stare srpske književnosti, n. dj., 101). Navodimo opis situacije nakon Kosova u jednom od »Slova o knezu Lazaru«: »Bogomrski oni Izmailćani kao malo počkavši, onda kao pčele prosuše se, i svu zemlju našu protrčaše, jer ne bi više onoga koji će zabraniti tima. Ne bi zlo koje ne stvoriše. I bi da se vidi kako proročansko kazivanje po drugi put biva. Bože, dođoše neznabošci u dostojanje tvoje. I ne samo što oskvrnuše svete crkve, no ognja delo tvorahu od njih. I položiše truplje slugu tvojih za hranu pticama nebesnim, tela predobnih tvojih zverima zemljinim, ne oko Jerusalima samo, no po svoj zemlji ovoj. Jer ove klahu, a one koji ostaroše živi odvođahu u svoju zemlju. I ne na reci vavilonskoj, kao što oni tada, seđasmo, no na onom u koga sve reke, male i velike, utiču (na okeanu). Razdvajani bismo i rasprodavani u svu zemlju tih. I mati zbog čeda plakaše, i otac goroko ridaše, i brat brata obuhvativši suze ljute prolivaše, i sestre braću, i braća sestre, gledajući gde drugoga drugde odvođe, ruke oko vrata jedan drugome spletoše, žalosno kričahu. O zemljo, rastvori se, žive primi sve nas! I drugi kud drugde odvođen natrag gledaše, sve dok očima koje ga gledaju nevidljiv ne bivaše.«

autora u skupini tih djela; istovremeno, oni su bliži i našem vremenu, i suvremenom shvaćanju udjela autorove osobnosti u ukupnoj strukturi umjetnine.

U pogledu spomenutih žanrovskih inovacija, uz poznati retorski, pohvalni sloj dotadašnjih biografija i crkvene poezije, kao samostalni žanrovi u to se doba izdvajaju pohvale — pohvalna slova kakvo je, npr., Jefimijino, od tipa povijesnog slova — opširnijeg, s više podataka iz stvarnosti, bližeg biografiji, kakvo je »Slovo o knezu Lazaru« Danila III. Zametak nešto kasnije potpuno osamostaljenoga književnog žanra — lamenta (»plača«) također možemo naći u Danilovu »Slovu« (u dijalogu kneginje Milice s mrtvim Lazarom prilikom prijenosa njegovih moštiju u Ravanicu), a slično i u biografiji Konstantina Filozofa (u povodu smrti despota Stefana).²³ Osobito je književno vrijedno i zbog više svojih sastavnica zanimljivo već spomenuto »Pohvalno slovo« pripisivano Danilu III, Milici, Stefanu, kojem ravaničkom anonimu ili, čak, višestrukom autorstvu. Istraživači srpske književne povijesti isticali su naročito dramski, dijaloški ili polifoni sloj u strukturi toga »Slova«, pa bi se i drama, u funkciji crkvenog teatra, na taj način neposredno potvrdila u pisanoj građi stare srpske književnosti.²⁴ S druge strane, u Lazarovo i Stefanovo doba kao žanrovi bliži historiografiji počinju se učvršćivati i rodoslovi te ljetopisi, pridonoseći sve slojevitijoj žanrovskoj raznolikosti i odmaku od dokosovskoga književnog razvoja.²⁵

U nizanju novina što ih donosi u srpsku književnost grupa autora kosovskog ciklusa značajno je, dalje, utvrditi i sam čin pojavljivanja kneza Lazara u liturgijskim, pa i drugim tekstovima, dotada rezerviranim samo za Nemanjiće i glavare srpske autokefalne crkve. Štoviše, uz Lazara se proslavljaju i ostali kosovski junaci, a osobito u impresivnoj slici kićenih vitezova u Stefanovu »Natpisu na mramornome stubu«.²⁶ I ta riterska, viteška kom-

²³ O žanrovima u staroj srpskoj književnosti posebno poglavlje u D. Bogdanovića, *Istorija stare srpske književnosti*, n. dj., 69—84.

²⁴ V. bilj. 16, a dramska komponenta istaknuta osobito u prilogu M. Pavlovića.

²⁵ O rodoslovima i ljetopisima: Stari srpski rodoslovi i letopisi. Sredio ih Ljub. Stojanović, Beograd 1927; Đorđe Sp. Radojičić, *Doba postanka i razvoj starih srpskih rodoslova*, *Istoriski glasnik* br. 2, Beograd 1948, 21—36; Đorđe Trifunović, *Minijaturski stil stare srpske književnosti*, *Književnost* XXXII, 6, Beograd 1961, 511—522.

²⁶ U tekstu se veli da je u smrt krenuo ne samo knez Lazar nego i njegovi ratnici: »... a šta više i sa svima svojim bezbrojnim mnoštvom, koliko je pod rukom njegovom. Muževi (su to) dobri, muževi hrabri, muževi zaista u reči i na delu, koji se kao zvezde svetle blistaju, kao zemlja cvetićima preišarani, odeveni zlatom i kamenjem dragim ukrašeni. Veoma mnogo konja izabranih i sa zlatnim sedlima, Veoma divni i krasni jahači njihovi, Veoma plemenitih i slavniha kao neki dobri pastir i vođa mudro jaganjce razumne privodi da u Hristu skončaju dobro i stradanju venac (prime), višnje slave učesnici da budu. I tako saglasno bezbrojno mnogo mnoštvo zajedno s dobrim i velikim gospođinom (...) na neprijatelje se ustremiše...« (prema Antologiji stare srpske književnosti, n. dj., str. 137/138). »Smrt mnoštva tisušt«, »svi pravoslavni hrišćani« koji su izginuli na Kosovu, »pobijeni pravoslavni« pojavljuju se i u ostalim kosovskim pisanim djelima, čak i u liturgijskim tekstovima posvećenim Lazaru.

ponenta novum je u svojoj naglašenosti; iako se ona probijala i u tekstovima nemanjičkoga doba, ipak je bila potiskivana prisutnošću predstavnika samoga hijerarhijskog vrha srednjovjekovne srpske države. Pa i ta država, koja se kao otačastvo potvrđivala već u prvim srpskim biografijama, dobila je nove konotacije: otačastvo ne sadrži više samo smisao i okvire nemanjičke feudalne države i samostalne crkve, nego usto u tim toplim, tragično intoniranim tekstovima dobiva značenje domovine svih kosovskih vitezova i cijeloga naroda koji pada u ropstvo pod tuđinom i nevjernikom.

I, na kraju, još jedno opažanje, povezano s riječima kneza Lazara što ih je, u djelu Danila III, izrekao uoči bitke:

Bolje je nama u podvigu smrti,
negoli sa stidom život,
bolje je nama u boju od mača smrt podneti,
negoli pleća neprijateljima našim pokazati.

Ta se Danilova misao varira i u ostalim kosovskim tekstovima, pa iako je — u atmosferi srednjovjekovlja, makar i na izmaku — Lazarova pogibija naglašeno prikazana kao martirski, pobjedonosni kršćanski prelazak iz smrti u život, vječni i nebeski, ona u svijesti čovjeka 20. stoljeća izravno budi asocijacije na svima nama znano naše geslo »Bolje grob, nego rob!«, sublimirajući temeljne odrednice ne samo srpskoga naroda nego i sveukupnoga jugoslavenskog svijeta. Istodobno, uz naznačeno značenje uočljivog skoka u evoluciji stare srpske književnosti, uz neosporno visoke razine literarnoga kazivanja, u književnim radovima o Lazaru i Kosovu izriču se i duboko etičke, humanističko-univerzalne poruke, čime se ostvaruje i imperativna pretpostavka utemeljena u svako djelo koje u sebi nosi attribute istinske, prave umjetnine.

* * *

Višestruki slojevi značenja prvih pisanih književnih ostvarenja nakon Kosova nisu bez razloga ostavili duboke tragove do naših dana — na područjima književnog stvaralaštva i umjetnosti, historiografije te društveno-političkog života. Od prvoga, nepoznatog Ravaničanina do »Jefimije« Milana Rakića i kosovskih motiva u suvremenih književnih autora, ta su djela ostajala trajno inspirativna u srpskoj literaturi, kao što je svoje izvore u njima pronalazila i srpska historiografija, ona starija, do Đorđa Brankovića te od Jovana Rajića i Pavla Julinca do suvremenih povjesničara. Svoje općejugoslavensko i univerzalno značenje ta su djela, u korelaciji s izvorima iz usmene narodne tradicije, utkana od Crijevića Tuberona i Mavra Orbinija do Franje Račkoga i dalje i u hrvatskim povijesnim izvorima i povijesnoj znanosti, u refleksima prisutna i u djelima hrvatskih književnika — Junija Palmotića, Kačića i Reljkovića, fra Grge Martića i Armina Pavića, inspirirala su i likovne umjetnike — Otona Ivekovića i Ivana Meštrovića. Konačno, i hrvatske su se jedinice pod knezom Lazarom na Kosovu borile protiv zajedničkoga neprijatelja.

Zusammenfassung

DIE SCHLACHT AUF DEM AMSELFELD ALS THEMA IN DER ÄLTEREN SERBISCHEN LITERATUR

In der älteren serbischen Literatur ragen besonders die thematisch an die Schlacht auf dem Amselfeld und die Persönlichkeit des Fürsten Lazar gebundenen Werke heraus. Sie sind in der Zeit 1390—1392 und 1419—1420 entstanden. Es gibt ihrer 10 an der Zahl; zum Teil sollte zu ihnen auch die von Konstantin dem Philosophen geschriebene Biographie (entstanden zwischen 1433 und 1439) des Despoten Stefan Lazarević gezählt werden. Einige von den Werken werden in der Wissenschaft unterschiedlichen Autoren zugeschrieben, namentlich bekannt sind der Patriarch Danilo III, die Ordensschwester Jefimija, der Despot Stefan Lazarević, Andonios Rafail Epaktit, einige Wissenschaftler denken auch an die Fürstin Milica, und die übrigen Werke dürften aus der Feder anonymer Mönche aus dem Kloster Ravanica stammen. Es handelt sich dabei zum Teil um liturgische Texte oder Historien, oft im Grunde um Lobgesänge. In der vorliegenden Arbeit werden sie global dargestellt, und zwar in ihrem Verhältnis zur Geschichtsschreibung, bzw. ihrem Einfluß auf die Bildung des serbischen Nationalbewußtseins seit dem 18. Jh.; sie werden ebenfalls auf ihre Bedeutung für die Entwicklung der serbischen Literatur sowie in Korrelation mit dem später entstandenen Zyklus der balladesken Volkslieder über die Schlacht auf dem Amselfeld untersucht. Für die Geschichtswissenschaft sind diese Werke wichtig, weil die ältesten von ihnen über den Sieg der Christen auf dem Amselfeld (und somit die anderen geschichtlichen Quellen aus dem Jahr 1389 bestätigen) oder über einen unentschiedenen Ausgang der Schlacht berichten; erst Konstantin der Philosoph spricht ausdrücklich von einem Sieg der Türken. In diesem Beitrag wird ferner auf den langanhaltenden Einfluß dieser Werke auf die späteren Verfasser historischer Quellen und auf die Geschichtsschreibung (die ältere sowie die jüngere) hingewiesen sowie auf die Impulse, die in Interferenz mit der mündlichen Überlieferung daraus für die Schaffung des nationalen Mythos von der Schlacht auf dem Amselfeld ausgegangen sind. In der Entwicklung der serbischen Literatur stellten diese Werke einen entscheidenden Baustein an der Wende von der mittelalterlichen serbischen Literatur zur Epoche, in der sich die ersten Zeichen einer humanistisch-renaissancehaften Zuwendung zum Menschen und seinem diesseitigen Leben abzeichnen. Sie brachten auch bedeutende Neuerungen im Hinblick auf literarische Gattungen mit sich. Zugleich hat der literarische Zyklus über das Amselfeld auch Reflexe auf mehreren Gebieten des kulturellen Erbes fast auf dem ganzen jugoslawischen Raum, so auch auf dem kroatischen, hervorgerufen.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR

Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUŠ, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Ivan KAMPUŠ

LEKTOR I KOREKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Savez povijesnih društava Hrvatske
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Narudžbe šaljite na adresu:

Savez povijesnih društava Hrvatske, Zagreb, Krčka 1

Cijena ovog broja iznosi 50 d

Izdavanje časopisa sufinancira

Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SRH